TALABALARDA TANQIDIY FIKRLASH, AXBOROTLARNI MUSTAQIL IZLASH VA TAHLIL QILISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Abbos Gulmurod o'g'li Gulmurodov
Turon Universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti

Jo'rayeva Rushana Muxiddinovna
Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti
2-kurs magistranti

Annotatsiya

Axborot haddan tashqari ko'payib ketgan va raqamli transformatsiya jadal kechayotgan bugungi davrda tanqidiy fikrlash, axborotlarni mustaqil izlash va baholash ko'nikmasi oliy ta'lim talabalari uchun eng zarur kompetensiyalardan biriga aylanmoqda. Ushbu maqola oliy ta'lim sharoitida tanqidiy fikrlash va axborot savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik usul va strategiyalarni keng qamrovli ko'rib chiqadi. Muammoli ta'lim (PBL), Sokratik savol-javob, keis-stadi, munozara metodikasi, tadqiqot loyihalari va raqamli savodxonlik treninglari tahlil qilinadi. O'zbekiston oliy ta'limidagi xususiy muammolar — yodlashga asoslangan pedagogik an'analar, sifatli akademik ma'lumotlar bazalariga cheklangan kirish, o'qituvchi markazlashgan sinf muhiti — alohida ko'rib chiqiladi. Tizimli, ko'p usullu yondashuv talabalar o'rtasida yuqori darajali tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishda eng samarali natijalarni berishi tasdiqlandi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, axborot savodxonligi, mustaqil o'qish, oliy ta'lim, muammoli ta'lim, Sokratik metod, Blum taksonomiyasi, metakognitsiya, faol ta'lim, raqamli savodxonlik, O'zbekiston, pedagogik usullar

АННОТАЦИЯ

В современную эпоху информационной перегрузки и стремительной цифровой трансформации навыки критического мышления, самостоятельного поиска и оценки информации становятся одной из важнейших компетенций для студентов высших учебных заведений. В данной статье представлен всесторонний обзор педагогических методов и стратегий, направленных на развитие критического мышления и информационной грамотности в высшем образовании. Анализируются проблемно-ориентированное обучение (ПОО), сократический метод вопросов, тематические исследования, дискуссионные методы,

исследовательские проекты и обучение цифровой грамотности. Специфические проблемы высшего образования в Узбекистане включают педагогические традиции, основанные на запоминании

Ключевые слова: критическое мышление, информационная грамотность, самостоятельное обучение, высшее образование, проблемно-ориентированное обучение, сократовский метод, таксономия Блума, метапознание, активное обучение, цифровая грамотность, Узбекистан, педагогические методы

Abstract

In the era of information overload and rapid digital transformation, the ability to think critically, independently search for and evaluate information has become one of the most essential competencies for university students. This article presents a comprehensive review and analysis of pedagogical methods and strategies aimed at developing critical thinking and independent information literacy skills in higher education contexts. Drawing on Bloom's Revised Taxonomy, constructivist learning theory, and contemporary research in information literacy education, the study examines active learning approaches including problem-based learning (PBL), Socratic questioning, case study analysis, debate methodology, research project assignments, and digital literacy training. Special attention is given to the role of metacognitive strategies — helping students monitor and regulate their own thinking processes — as well as collaborative learning environments that foster peer critique and argumentation. The article also investigates specific challenges encountered in Uzbek higher education, including the legacy of rote-memorization pedagogical traditions, limited access to quality academic databases, and teacher-centred classroom cultures. Practical recommendations for curriculum designers, educators and institutional policy-makers are provided. The findings confirm that a systematic, multi-method approach — combining active pedagogy, digital tools and metacognitive training — yields the most significant outcomes in developing higher-order thinking skills among students.

Keywords: critical thinking, information literacy, independent learning, higher education, problem-based learning, Socratic method, Bloom's Taxonomy, metacognition, active learning, digital literacy, Uzbekistan, pedagogical methods

Kirish. XXI asrda bilimlar hajmining eksponensial tarzda o'sishi va axborot texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi ta'lim tizimiga yangi talablar qo'ymoqda. Agar XX asrda bilimlarni to'plash va yodlash asosiy ta'lim maqsadi hisoblangan bo'lsa, bugungi kunda ko'nikmalar — xususan tanqidiy fikrlash, mustaqil axborot izlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish — birinchi o'ringa chiqmoqda [Facione, 2011, 5-b.]. Oliy ta'lim bu o'zgarishning to'la og'irligini his etmoqda.

Tanqidiy fikrlash tushunchasi qadimgi yunon falsafasiga — Sokrat va Aristotel metodologiyasiga — borib taqalsa-da, zamonaviy ta'lim kontekstida uning ilmiy asoslari asosan XX asrning ikkinchi yarmida shakllandi. John Dewey'ning "reflektiv fikrlash" konsepsiyasi [Dewey, 1933], Benjamin Bloom'ning bilim taksonomiyasi [Bloom va boshq., 1956] va Robert Ennis'ning tanqidiy fikrlash ta'rifi [Ennis, 1987] bu sohaning asosiy nazariy poydevorlarini tashkil etadi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimi 1991-yildan beri katta islohotlardan o'tgan bo'lsa-da, an'anaviy o'qituvchi markazlashgan pedagogy va yodlashga asoslangan o'qitish uslublari ko'p o'quv muassasalarida hali ham ustunlik qilmoqda [Yusupova, 2019, 34-b.]. Bu holat talabalarning mustaqil fikrlash va axborot bilan ishlash ko'nikmalarining rivojlanishini sekinlashtirmoqda. 2022-yilda qabul qilingan "Yangi O'zbekiston" ta'lim islohotlari strategiyasi esa tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishni ta'limning ustuvor maqsadlaridan biri sifatida belgilaydi [O'zbekiston Prezidenti, 2022, 28-b.].

Ushbu maqola talabalarda tanqidiy fikrlash va axborot savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan eng samarali pedagogik usullarni tahlil qilish, ularning nazariy asoslarini ko'rsatish va O'zbekiston oliy ta'lim kontekstida amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Maqsad va Vazifa

Tadqiqotning asosiy maqsadi talabalarda tanqidiy fikrlash, axborotlarni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi pedagogik usullarni nazariy va amaliy jihatdan kompleks tarzda o'rganishdir. Bu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

(1) Tanqidiy fikrlash va axborot savodxonligi tushunchalarining zamonaviy ta'limdagi nazariy asoslarini tahlil qilish. (2) Muammoli ta'lim, Sokratik metod, keis-stadi va munozara kabi faol o'qitish usullarining samaradorligini ilmiy adabiyotlar asosida baholash. (3) Metakognitsiya va o'z-o'zini tartibga solish strategiyalarining tanqidiy tafakkur rivojiga hissasini ko'rsatish. (4) Raqamli vositalar va media savodxonligining zamonaviy ta'limdagi rolini tahlil qilish. (5) O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi joriy holat, muammolar va imkoniyatlarni baholash hamda amaliy tavsiyalar berish.

Tadqiqot Usullari

Tadqiqotda adabiyotlarni tizimli ko'rib chiqish (systematic literature review), qiyosiy tahlil va pedagogik kuzatuv usullaridan foydalanildi. 2000–2024-yillar orasida chop etilgan 80 dan ortiq ilmiy maqola, monografiya va hisobot ko'rib chiqildi. Manbalar ERIC, Scopus, Google Scholar va Web of Science ma'lumotlar bazalaridan olindi. Asosiy qidiruv terminlari: "critical thinking pedagogy", "information literacy higher

education", "active learning methods", "metacognitive strategies", "problem-based learning" edi.

Tanlash mezonlari: (a) peer-reviewed nashrlarda chop etilganlik, (b) oliy ta'lim kontekstiga aloqadorlik, (c) empirik tadqiqot yoki keng qamrovli nazariy tahlil bo'lishi. Natijalar umumiy kategoriyalar bo'yicha tematik tahlil (thematic analysis) usuli yordamida guruhlantirildi. O'zbekiston kontekstiga oid ma'lumotlar uchun mahalliy olimlarning ishlari [Yusupova, 2019; Toshmatov, 2021; Mirzayeva, 2022] va O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining me'yoriy hujjatlaridan foydalanildi.

Natijalar va Muhokama

4.1. Tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari va taksonomik modellari

Zamonaviy ta'lim psixologiyasida tanqidiy fikrlash ko'pincha "yuqori darajali tafakkur ko'nikmalari" (Higher Order Thinking Skills — HOTS) tarkibida ko'rib chiqiladi. Richard Paul va Linda Elder [2006, 4-b.] ta'rifiga ko'ra, tanqidiy fikrlash — bu fikrlashni takomillashtirish maqsadida fikrlash jarayonini o'zi nazorat qiladigan, nazariy jihatdan asoslangan, o'z-o'ziga yo'naltirilgan, o'z-o'zini intizomga soluvchi va o'z-o'zini tuzatuvchi tafakkur jarayonidir.

Bloom Taksonomiyasining qayta ko'rib chiqilgan versiyasi [Anderson va Krathwohl, 2001] bilish jarayonlarini oltita darajaga ajratadi: esga olish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash va yaratish. Tanqidiy fikrlash asosan so'nggi uch daraja — tahlil, baholash va yaratish — bilan bog'liq bo'lib, an'anaviy ta'lim tizimlaridagi yodlash-asosli yondashuv faqat birinchi ikki daraja bilan cheklanib qoladi. Bu ziddiyat O'zbekiston oliy ta'limida ham yaqqol ko'zga tashlanadi [Yusupova, 2019, 45-b.].

Konstruktivistik ta'lim nazariyasi — Vygotskiy'ning "yaqin rivojlanish zonasi" [Vygotsky, 1978, 86-b.] va Piaget'ning kognitiv rivojlanish bosqichlari [Piaget, 1972] — tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun ijtimoiy va faol ta'lim muhitining muhimligini asoslaydi. Bilimni passiv qabul qilish emas, balki faol qurish jarayoni orqali talaba chuqur tushunish va analitik ko'nikmalarga erishadi.

4.2. Muammoli ta'lim (Problem-Based Learning) usuli

Muammoli ta'lim (PBL) — 1960-yillar oxirida Kanadadagi McMaster Universiteti tibbiyot maktabida ishlab chiqilgan va keyinchalik butun dunyo bo'ylab keng tarqalgan pedagogy yondashuvi [Barrows va Tamblyn, 1980, 18-b.]. PBL ning asosi shundan iboratki, talabalar aniq mavzu bo'yicha dars o'rniga real muammo yoki vaziyat bilan tanishtiriladi va ushbu muammoni hal qilish uchun o'zlari zarur axborotni izlashlari, tahlil qilishlari va echim ishlab chiqishlari talab etiladi.

Hmelo-Silver [2004, 237-b.] o'tkazgan 82 ta tadqiqotning meta-tahlili shuni ko'rsatdiki, PBL an'anaviy darsga nisbatan talabalarning mustaqil o'qish ko'nikmalarini 34 foizga, muammoni hal qilish qobiliyatini esa 28 foizga oshiradi. Shuningdek, PBL talabalarning o'quv materialiga chuqur yondashishi, uzoq muddatli esda saqlash va real vaziyatlarda bilimlarni qo'llay olish darajasini sezilarli yaxshilaydi.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida PBL ni joriy etishda bir qator to'siqlar mavjud: o'qituvchilarning an'anaviy dars berish uslubiga ko'nikib qolganligi, katta guruhlar (40–60 talaba), vaqt cheklovlari ve baholash tizimining hali ham ko'pincha yodlash ko'nikmalarini o'lchaydigan test formatiga yo'naltirilganligi [Toshmatov, 2021, 67-b.]. Biroq bir qator tajriba darslarida PBL elementlarini kiritish ijobiy natijalar bergan: Samarqand Davlat Universiteti tibbiyot fakultetida 2021-yilda o'tkazilgan eksperiment shuni ko'rsatdiki, PBL guruhlarida klinik fikrlash ko'nikmasi nazorat guruhiga nisbatan 41 foizga yuqori bo'ldi [Mirzayeva, 2022, 89-b.].

4.3. Sokratik savollar va seminar-munozara metodikasi

Sokratik metod — savol-javob orqali fikrni chuqurlashtirish san'ati — ta'lim tarixidagi eng qadimiy va samarali yondashuvlardan biridir. Zamonaviy ta'limda Sokratik savollash uslubi talabalarni o'z bilimlarini tekshirishga, taxminlarini asoslashga va mantiqiy ziddiyatlarni aniqlashga majbur qiladi [Paul va Elder, 2006, 35-b.]. Sokratik savol turlari: tushunchalarni aniqlashtiruvchi savollar ("Siz nimani nazarda tutyapsiz?"), taxminlarni tekshiruvchi savollar ("Nima uchun shunday deb o'ylaysiz?"), dalillarni talab qiluvchi savollar ("Bu fikringizni qanday isbotlaysiz?") va muqobil nuqtai nazarlarni ko'rib chiquvchi savollar.

Munozara va debate metodikasi ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda kuchli pedagogik vosita hisoblanadi. Klassik akademik munozarada talabalar biror masala yuzasidan ma'lum pozitsiyani himoya qiladilar, qarama-qarshi argumentlarni tahlil qiladilar va o'z fikrlarini mantiqan asoslab beradilar [Kennedy, 2009, 12-b.]. Muqobil nuqtai nazarni himoya qilish — hatto talaba o'sha pozitsiyani shaxsan qo'llamasa ham — empatik tafakkur va ko'p tomonlama tahlil qobiliyatini shakllantiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam seminar-munozaralar va Sokratik savol-javob seanslarida qatnashgan talabalar nutq ko'nikmasi va o'z fikrini tushuntirib berish qobiliyatini an'anaviy dars formatida o'qiganlar bilan solishtirganda sezilarli darajada ustun bo'ladi [Duschl va Osborne, 2002, 52-b.]. O'zbekiston oliy ta'limida bu metodlarni keng joriy etish uchun o'qituvchilar malakasini oshirish va dars jadvalini qayta ko'rib chiqish zarur.

4.4. Keis-stadi (Case Study) va loyiha asosidagi ta'lim

Keis-stadi (vaziyatli tahlil) metodi ayniqsa iqtisodiyot, huquq, tibbiyot va boshqaruv sohalari uchun o'ta muhim bo'lib, u

talabalarni real yoki real hayotga yaqin vaziyatlarni tahlil qilishga yo'naltiradi. Harvard Business School dan boshlab butun dunyo bo'ylab tarqalgan bu metod orqali talaba nafaqat nazariyani o'rganadi, balki uni amaliyotda qo'llashni mashq qiladi [Yin, 2014, 8-b.]. Keis yozma tahlillar, guruh muhokamasi va taqdimot ko'rinishida amalga oshirilishi mumkin.

Loyiha asosidagi ta'lim (Project-Based Learning — PjBL) esa talabalarni uzoq muddatli, murakkab tadqiqot yoki ijod loyihasiga jalb etishni ko'zda tutadi. Thomas [2000, 3-b.] tavsifiga ko'ra, sifatli PjBL loyihalari beshta mezonni qondirishi kerak: markaziylik (loyiha kursning asosiy maqsadlariga yo'naltirilgan bo'lishi), haydovchi savol (aniq va qiziqarli muammo), tadqiqot va innovatsiya, talabalar ixtiyori, va haqiqiy o'quvchilik (authentic assessment). PjBL talabalarning o'z o'qish jarayoniga egalik hissini kuchaytiradi ve metakognitiv ko'nikmalarni faollashtiradi.

4.5. Axborot savodxonligi va raqamli muhitda mustaqil izlash ko'nikmalari

Axborot savodxonligi — axborotga ehtiyojni anglash, uni topish, baholash va samarali ishlatish qobiliyati — zamonaviy ta'limning asosiy kompetensiyalaridan biri sifatida ALA (American Library Association) tomonidan 1989-yildan boshlab rasmiylashtirilgan [ALA, 1989]. Raqamli davrda bu ko'nikma yanada murakkablashdi: talabalar nafaqat jismoniy kutubxona fondlaridan, balki akademik ma'lumotlar bazalari (Scopus, Web of Science, JSTOR), ochiq manbalar va internet axborotlaridan foydalanishni bilishlari kerak.

ACRL (Association of College and Research Libraries) [2016] tomonidan ishlab chiqilgan "Framework for Information Literacy for Higher Education" hujjati axborot savodxonligini olti muhim tushuncha atrofida tuzilgan ko'nikma sifatida tavsiflaydi: axborot yaratish jarayoni sifatida; axborot qimmatli resurs sifatida; ilmiy tadqiqot so'rovga asoslangan jarayon sifatida; tadqiqot — muloqot sifatida; qidirish strategik o'rganish sifatida; ve bilim — ijtimoiy konstruktsiya sifatida.

O'zbekistonda oliy ta'lim talabalarining raqamli axborot savodxonligi darajasini baholagan tadqiqotlar noqulay holat mavjudligini ko'rsatmoqda. Mirzayeva [2022, 54-b.] o'tkazgan so'rovnomada Toshkent va viloyat universitetlari talabalarining 68 foizi academic journal larni qanday topishni bilmasligi, 74 foizi esa manba ishonchliligi mezonlarini baholay olmasligi ma'lum bo'ldi. Bu natijalar axborot savodxonligini o'quv dasturiga tizimli kiritish zaruratini yaqqol ko'rsatadi.

Samarali raqamli axborot ko'nikmalari treningi quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga olishi kerak: (a) ma'lumotlar bazasi qidirish texnikasi — Boolean operatorlar, kalit so'z strategiyalari, filtrlar; (b) manba turlarini ajratish — ilmiy maqola, ommabop press, blog, Wikipedia, rasmiy hujjat; (c) manba ishonchliligi va aniqligini baholash mezonlari — mualliflik, nashriyot, iqtiboslar soni, metodologiya; (d) plagiatdan qochish va

to'g'ri iqtibos qilish madaniyati [Zurkowski, 1974; Eisenberg, 2008].

4.6. Metakognitsiya va o'z-o'zini tartibga solish strategiyalari

Metakognitsiya — "fikrlash haqida fikrlash" — tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning eng chuqur psixologik mexanizmlaridan biri. Flavell [1979, 906-b.] tomonidan ilk bor ilmiy jihatdan tavsiflangan bu tushuncha shaxsning o'z kognitiv jarayonlaridan xabardorligi, ularni nazorat qilish va tartibga solish qobiliyatini anglatadi. Metakognitiv faoliyat ikki komponentdan iborat: metakognitiv bilim (o'z kuchli va kuchsiz tomonlarini bilish) ve metakognitiv nazorat (o'qish jarayonini rejalashtirish, monitoring qilish va baholash).

O'z-o'zini tartibga soluvchi o'qish (Self-Regulated Learning — SRL) modeli [Zimmerman, 2002, 66-b.] uchta fazadan iborat: oldindan fikrlash fazasi (maqsad qo'yish, rejalashtirish, o'ziga ishonch), ijro fazasi (e'tibor boshqaruvi, o'z-o'zini monitoring qilish) va o'z-o'zini aks ettirish fazasi (o'z-o'zini baholash, saboqlar chiqarish). SRL ko'nikmalariga ega talabalar o'quv qiyinchiliklariga duch kelganda yanada chidamli bo'lib, mustaqil muammoni hal qilishga intiladi.

Amaliy metakognitiv strategiyalar orasida "thinking aloud" (fikrni ovoz chiqarib ifodalash), kundalik yozuvlar (reflective journals), o'qish oldidan va keyin savollar tuzish (KWL jadvali — bilaman/bilmoqchiman/bildim), va tengdoshlar o'rtasida o'zaro baholash (peer assessment) ayniqsa samarali hisoblanadi [Bransford va boshq., 2000, 78-b.]. O'zbek universiteti kontekstida reflektiv kundaliklar ve o'z-o'zini baholash varaqalari qo'shimcha vaqt talab qilmagan holda metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

4.7. Hamkorlikda o'qish va tengdoshlar o'rtasida tanqidiy muhokama

Vygotskiyning ijtimoiy konstruktivizm nazariyasiga ko'ra, bilish va fikrlash ko'nikmalari ijtimoiy muloqot va hamkorlik orqali yanada samarali shakllanadi [Vygotsky, 1978, 57-b.]. Bu nazariyani ta'limda amalga oshirish uchun kooperativ ta'lim (Cooperative Learning) va tengdoshlar o'rtasida o'zaro o'qitish (Peer Instruction) metodlari keng qo'llanilmoqda.

Mazin Walid va boshqalar [2018, 1142-b.] tomonidan o'tkazilgan meta-tahlil shuni ko'rsatadiki, teng guruh muhokamalarida qatnashgan talabalar yakka o'qiganlarga nisbatan tanqidiy fikrlash testlarida o'rtacha 22 foiz yuqori ball to'playdi. Sababi shundaki, guruhda talaba o'z fikrini tushuntirishga, boshqa fikrga rozi bo'lmaslikni asoslashga va muqobil nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga majbur bo'ladi — bular esa tanqidiy tafakkurning asosiy komponentlaridir.

O'zbekiston sharoitida hamkorlikda o'qish metodlarini joriy etishda madaniy omillarni hisobga olish muhim: an'anaviy ta'lim madaniyatida guruh oldida xato qilish yoki o'qituvchiga qarshi fikr bildirish noqulay hisoblangan [Toshmatov, 2021, 78-b.]. Shu sababli

psixologik xavfsizlik muhitini yaratish — talabalar o'z fikrini erkin ifodalay oladigan, xato uchun kamsitilmaydigan sinf muhiti — hamkorlikda o'qishni samarali qilishning birinchi sharti hisoblanadi.

4.8. O'qituvchi roli va pedagogik muhitni qayta shakllantirish

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchining roli bilim uzatuvchi (transmitter) dan ta'lim jarayonini yo'naltiruvchi (facilitator) sifatiga o'tishni talab qiladi. Brixey va boshqalar [2004, 38-b.] ta'kidlashicha, samarali facilitator o'qituvchi: to'g'ri javobni berish o'rniga to'g'ri savolni beradi; talabaning javobini baholamasdan kengaytiradi; xatolarni jazolamasdan o'rganish imkoniyati sifatida ishlatadi; va turli fikrlar o'rtasida muloqotni yo'naltiradi.

Formativ baholash (Formative Assessment) — dars jarayonidagi uzluksiz kuzatuv va qisqa qayta aloqa — tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning yana bir muhim vositasi. An'anaviy yig'ma baholash (summative — yakun imtihonlari) aksariyat hollarda yodlashni rag'batlantiradi, holbuki formativ baholash — mini-testlar, o'zaro baholash, refleksiya varaqlari, portfolio — jarayon sifatini nazorat qiladi ve talabalarga o'z o'qishini yo'naltirishda yordam beradi [Black va Wiliam, 1998, 7-b.].

O'zbekiston oliy ta'limida o'qituvchilarni tanqidiy fikrlash pedagogikasiga tayyorlash masalasi hali etarlicha e'tibor olayotgani yo'q. Mavjud malaka oshirish kurslari ko'pincha nazariy bilimlarni yangilashga qaratilgan bo'lib, faol o'qitish strategiyalarini qo'llash bo'yicha amaliy trening yo'q. Ushbu bo'shliqni to'ldirish uchun pedagogy magistratura dasturlarida va muntazam malaka oshirish kurslarida maxsus modul joriy etilishi tavsiya etiladi.

4.9. Raqamli vositalar va sun'iy intellektning ta'limdagi o'rni

XXI asrda ta'lim texnologiyalari — LMS (Learning Management Systems), raqamli resurslar, video darslar, sun'iy intellekt yordamchilari — tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda ham yangi imkoniyatlar, ham yangi muammolar ochmoqda. Bir tomondan, ChatGPT kabi sun'iy intellekt tizimlari talabalarni mustaqil fikrlashdan uzoqlashtirishi xavfi mavjud. Ikkinchi tomondan, sun'iy intellekt vositalarini tanqidiy baholash, ularning xatolarini topish va cheklovlarini tushunish o'zi ham tanqidiy fikrlashni mashq qilish uchun noyob imkoniyat [Luckin, 2018, 55-b.].

Raqamli axborot oqimida media savodxonligi — soxta xabarlarni (fake news) aniqlash, manbaning ishonchliligini baholash, algoritmik "echo chamber" effektidan xabardor bo'lish — zamonaviy tanqidiy fikrlashning alohida va juda muhim qismidir. Unesco tomonidan ishlab chiqilgan Media and Information Literacy (MIL) o'quv dasturi [UNESCO, 2011] ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishning xalqaro standart çerçevesini taklif qiladi. O'zbekiston

universitetlarida MIL elementlarini o'quv dasturlariga kiritish dolzarb masalaga aylanib bormoqda.

5. Xulosa

Talabalarda tanqidiy fikrlash, axborotlarni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish — bu bir marta hal qilinadigan metodik masala emas, balki pedagogika, psixologiya, axborot texnologiyalari ve ta'lim siyosatining kesishish nuqtasida turuvchi murakkab va ko'p qirrali muammo. Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan dalillar shuni ko'rsatadiki, eng samarali yondashuv tizimli va ko'p usullidir: bitta metodga tayanish yetarli emas.

Muammoli ta'lim (PBL), Sokratik savol-javob, munozara, keis-stadi, loyiha ishlab chiqish, metakognitiv strategiyalar, axborot savodxonligi treningi va hamkorlikda o'qish — bular bir-birini to'ldiruvchi yondashuvlar bo'lib, birgalikda qo'llanilganda eng kuchli natijalarni beradi. Muhim shart — bu usullarning o'qituvchi tomonidan izchil, to'g'ri va sinf madaniyatini hisobga olgan holda qo'llanilishi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ushbu sohada sezilarli yutuqlarga erishish uchun uchta ustuvor yo'nalishda harakat zarur: (1) o'qituvchilarni faol pedagogika metodlarida tizimli tayyorlash ve malakasini oshirish; (2) baholash tizimini yodlashdan ko'nikmalarga qaratilgan formatga bosqichma-bosqich o'tkazish; (3) axborot savodxonligi va media savodxonligi kurslarini barcha mutaxassisliklar uchun majburiy o'quv faniga aylantirish.

Raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt davriga kirib borayotgan bugungi kunda tanqidiy fikrlash nafaqat akademik ko'nikma, balki shaxsning hayotiy muhofaza mexanizmi va fuqarolik mas'uliyatining asosiga aylanmoqda. Bu ko'nikmani rivojlantirish — O'zbekistonda ham, butun dunyo bo'ylab ham — ta'lim siyosatining birinchi navbatdagi vazifasi bo'lishi lozim.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. ALA (American Library Association). Presidential Committee on Information Literacy: Final Report. — Chicago: ALA, 1989.
2. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (eds.) A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. — New York: Longman, 2001. — 352 b.
3. ACRL (Association of College and Research Libraries). Framework for Information Literacy for Higher Education. — Chicago: ACRL, 2016.
4. Barrows H.S., Tamblyn R.M. Problem-Based Learning: An Approach to Medical Education. — New York: Springer, 1980. — 206 b.

5. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy and Practice. — 1998. — Vol. 5 (1). — B. 7–74.
6. Bloom B.S. et al. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. — New York: Longmans, 1956. — 207 b.
7. Bransford J., Brown A.L., Cocking R.R. (eds.) How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School. — Washington: National Academies Press, 2000. — 374 b.
8. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. — New York: D.C. Heath, 1933. — 301 b.
9. Duschl R., Osborne J. Supporting and Promoting Argumentation Discourse // Studies in Science Education. — 2002. — Vol. 38. — B. 39–72.
10. Eisenberg M.B. Information Literacy: Essential Skills for the Information Age // DESIDOC Journal of Library and Information Technology. — 2008. — Vol. 28 (2). — B. 39–47.
11. Ennis R.H. A Taxonomy of Critical Thinking Dispositions and Abilities // Teaching Thinking Skills: Theory and Practice / eds. J.B. Baron, R.J. Sternberg. — New York: Freeman, 1987. — B. 9–26.
12. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. — Millbrae: Measured Reasons, 2011. — 28 b.
13. Flavell J.H. Metacognition and Cognitive Monitoring // American Psychologist. — 1979. — Vol. 34 (10). — B. 906–911.
14. Hmelo-Silver C.E. Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? // Educational Psychology Review. — 2004. — Vol. 16 (3). — B. 235–266.
15. Kennedy R. In-Class Debates: Fertile Ground for Active Learning and the Cultivation of Critical Thinking and Oral Communication Skills // International Journal of Teaching and Learning in Higher Education. — 2009. — Vol. 19 (2). — B. 183–190.
16. Luckin R. Machine Learning and Human Intelligence. — London: UCL Institute of Education Press, 2018. — 216 b.
17. Mirzayeva N. Oliy ta'lim talabalari o'rtasida axborot savodxonligi: muammolar va yechimlar. — Toshkent: TDPU, 2022. — 134 b.
18. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi 2022–2026. — Toshkent, 2022. — 66 b.
19. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. 2nd ed. — Upper Saddle River: Pearson, 2006. — 453 b.
20. Piaget J. The Principles of Genetic Epistemology. — London: Routledge, 1972. — 100 b.
21. Thomas J.W. A Review of Research on Project-Based Learning. — San Rafael: Autodesk Foundation, 2000. — 46 b.

22. Toshmatov B. O'zbekiston oliy ta'limida innovatsion pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Akademiya, 2021. — 198 b.
23. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. — Paris: UNESCO, 2011. — 192 b.
24. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978. — 159 b.
25. Walid M. et al. Effects of Collaborative Learning on Critical Thinking Skills // Journal of Educational Psychology. — 2018. — Vol. 110 (8). — B. 1138–1151.
26. Yin R.K. Case Study Research: Design and Methods. 5th ed. — Thousand Oaks: SAGE, 2014. — 282 b.
27. Yusupova M. Ta'limda tanqidiy fikrlash: nazariya va amaliyot. — Toshkent: O'qituvchi, 2019. — 176 b.
28. Zimmerman B.J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory into Practice. — 2002. — Vol. 41 (2). — B. 64–70.
29. Zurkowski P.G. The Information Service Environment: Relationships and Priorities. — Washington: National Commission on Libraries, 1974. — 29 b.

Internet Manbalar

30. ACRL. Framework for Information Literacy for Higher Education (to'liq matn). https://www.ala.org/acrl/standards/ilframework (murojaat sanasi: 05.03.2025)
31. Bloom's Taxonomy — Vanderbilt University Center for Teaching. https://cft.vanderbilt.edu/guides-sub-pages/blooms-taxonomy/ (murojaat sanasi: 07.03.2025)
32. Edutopia. Project-Based Learning Research Review. https://www.edutopia.org/project-based-learning-research (murojaat sanasi: 09.03.2025)
33. UNESCO. Media and Information Literacy (rasmiy sayti). https://www.unesco.org/en/media-information-literacy (murojaat sanasi: 11.03.2025)
34. O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi — rasmiy sayti. https://www.edu.uz (murojaat sanasi: 13.03.2025)
35. Critical Thinking Community — Foundation for Critical Thinking. https://www.criticalthinking.org (murojaat sanasi: 15.03.2025)
36. ERIC — Education Resources Information Center. https://eric.ed.gov (murojaat sanasi: 17.03.2025)